

vokabulara, sintakse i semantike. Katkada je sve to do te mjere precizno analizirano da je teško zadržati pregled nad svim time i slijediti glavnu nit radnje. Zadivljuje opseg i izbor korištene literature koju Cifrak znalacki citira, nalazeći uvijek pravu mjeru i u prihvaćanju tuđeg mišljenja kao i u neslaganju s njim.

Razumljivo je da je u ovakvoj studiji brojne aspekte Lukine bilo moguće tek naznačiti, pa ostaje nada da će to u nekim drugim radovima biti dalje razrađivano. Autor je naime ostao dosljedan onom što stoji u naslovu, da je to njegov »egzgetski doprinos«. Taj doprinos je, bez sumnje, vrlo vrijedan, ali ipak ostaje određen žal, što i teološka dimenzija nije, barem u određenoj mjeri, došla do izražaja. To bi bilo poželjno ne samo u pogledu teologije Petrovih govora, već i s obzirom na teološku koncepciju cjelovitog Lukina djela, to jest s obzirom na teološki odnos Lukina evanđelja i Djela apostolskih. To bi ovom izvrsnom radu dalo još veću vrijednost. Ostaje za poželjeti da će to Cifrak ili možda netko drugi, potaknut baš ovim radom, u pojedinačnim člancima naknadno učiniti.

Ivan Dugandžić

HOFFMANN, P. – HEIL, Ch.,
(hrsg.), *Die Spruchquelle Q*.
Studienausgabe Griechisch und
Deutsch, Wissenschaftliche Buchge-
sellschaft/Peeters Publishers;
Darmstadt – Leuven, 2002.

Ovo studijsko izdanje izvora Q sadrži predgovor, uvod tj. status quaestionis, kritičke znakove u tekstu, grčki tekst i njegov prijevod na njemački, bilješke uz rekonstrukciju teksta kritičkog izdanja Q, kon-

kordanciju i bibliografiju. Knjiga ima 185 stranica.

1.) Predgovor su napisali P. Hoffmann i Ch. Heil. Grčki tekst slijedi Q rekonstrukciju Internacionalnoga Q projekta (IQP) koju su objavili J.M. Robinson, P. Hoffmann i J.S. Kloppenborg Verbin: *The Critical Edition of Q*, Leuven – Minneapolis 2000. Njemački prijevod su priredili P. Hoffmann i Ch. Heil. Za bolji pregled povijesti recepcije tradicije o Isusu u ranom kršćanstvu ovo izdanje sadrži osim Q teksta također i od Q neovisne dvostruke predaje iz Markova i Tominog evanđelja s njemačkim prijevodom. Za razliku od *Critical edition* ne donosi paralele Matejeva i Lukinog evanđelja.

2.) Uvod je napisao Ch. Heil, a upute i poticaje su mu dali P. Hoffmann i J.M. Robinson. Najprije donosi razvoj Q hipoteze. U tom razvoju postavlja se pitanje »biti kršćanstva« (»das Wesen des Christentums«): Isusove riječi iz Q ili iz Markova evanđelja, ili Pavlov navještaj Krista. Prijelomni trenutak je disertacija H.E. Tödtta »Der Menschensohn in der synoptischen Überlieferung« koja se pojavila 1959. Ovim radom se pobilo mišljenje da Q pretpostavlja *vlastiti (eigenen)* kerigmatski nacrt koji otvara put analizi tradicije i redakcije u ovom judeo-kršćanskom dokumentu. Kad govorimo o literarnom nastanku Q, onda nam pomaže struktura ovoga izvora (usp. str. 14-15):

A. Ivan Krstitelj i Isus iz Nazareta (Q 3,2 – 7,35)

Ivanova poruka (Q 3,2b-17)

Isusovo krštenje i potvrda (Q 3,21s; 4,1-13)

Isusov programatski govor (Q 4,16; 6,20-49)

Vjera jednog poganina u Isusovu riječ (Q 7, 1-10)

Ivan, Isus i djeca mudrosti (Q 7,18-35)

B. Glasnici Sina čovječjeg (Q 9,57 – 11,13)

Radikalno nasljedovanje (Q 9,57-60)

Pouka poslanja (Q 10,2-16)
 Sinovljeva tajna (Q 10,21-24)
 Molitva učenika (Q 11,2b-4.9-13)
 C. Isus u sukobu s ovim naraštajem (Q 11, 14-52)
 Odbijanje prigovora o Beelzebulu (Q 11, 14-26)
 Odbijanje traženoga znaka (Q 11,16.29-35)
 Prijetnja suda (Q 11,39-52)
 D. Učenici u iščekivanju Sina čovječjeg (Q 12,2 – 13,21)
 Priznanje Isusovim bez straha (Q 12,2-12)
 Traženje kraljevanja Božjeg (Q 12,33s. 22b-31)
 Neočekivani dolazak Sina čovječjeg (Q 12,39-46.49-59)
 Dvije usporedbe o kraljevanju Božjem (Q 13,18-21)
 E. Izraelova kriza (Q 13,24 – 14,23)
 F. Učenici u nasljedovanju Isusa (Q 14,26 – 17,21)
 G. Svršetak (Q 17,23 – 22,30)
 Dan Sina čovječjeg (Q 17,23-37)
 Usporedba o povjerenom novcu (Q 19,12-26)
 Vi ćete suditi dvanaest plemena Izraelovih (Q 22,28.30)

Razlikovanje tradicije i redakcije u Q vodilo je k različitim pokušajima da se opiše literarni nastanak Q. Najznačajniji model napravio je J.S. Kloppenborg Verbin koji na početku razvoja Q vidi šest parenetskih instrukcija (usp. str. 16.):
 Q 6,20b-23b.27-35.36-45.46-49
 Q 9,57-60(.61s); 10,2-11.16(.23s?)
 Q 11,2-4.9-13
 Q 12,2-7.11s
 Q 12,22b-31.33-34(, 13,18-21?)
 Q 13,24; 14,26s; 17,33; 14,34s

Ove grupe su redakcijski proširene s motivima suda, polemikom protiv »ove generacije« i deuteronomističkim razumijevanjem povijesti:

Q 3,(2s.)7-9.16b-17
 Q 7,1-10.18-28.31-35
 Q 11,14s.16.17-26(.27s.)29-32.33-36.39b-44. 46-52
 Q 12,39s.42b-46.49.50-53.54-59
 Q 17,23s.37b.26-30.34s; 19,12-27; 22,28-30

Tek u trećem stupnju redakcije bili bi dodani životopisni tekst Q 4,1-13 i obje izreke o Tori Q 11,42c i Q 16,17.

No, veće suglasje postignuto je tek kad je riječ o predaji izreka (Sprüche) i manjih zbirki u Q kod kojih treba računati s promjenjivim »Sitze(n) im Leben«.

S pitanjem književne vrste je ponajvećma povezano pitanje: koju koncepciju određuje temeljna tradicija u Q? Zbog poteškoće u određivanju književne vrste mnogi ostavljaju to pitanje otvorenim. No, na temelju tendencije Q redakcije biografiziranju i na temelju samostalnosti Q dokumenta čini se »evanđelje izreka« (»Spruch-evangelium«) primjerenom oznakom književne vrste (usp. str. 19.). Temeljnu predaju u Q prenosili su dalje putujući navjestitelji u Galileji, a specifičnost njihova navještaja je blizina kraljevanja Božjeg (Q 10,9 i dr.). Prijelaz od putujućeg navještajanja k oblikovanju stabilnih zajednica uzrokom je završne redakcije u Q (G. Theissen), a neki vide u Q da su se ova dva procesa odvijala usporedno (T. Schmeller, J.S. Kloppenborg Verbin, W.E. Arnal). Q je vjerojatno konačno sastavljen tek za vrijeme Židovskog rata (66.-70. posl. Kr.), a čemu u prilog govori redakcijski Q 13,34s koji pretpostavlja neuspjeh poslanja Q grupe u Izraelu i oblikovanje vlastite zajednice, te polako izumiranje očevidaca 40 godina poslije Isusove smrti. Mjesto prerađenih tradicija u Q je Galileja, a mjesto konačne redakcije treba najvjerojatnije tražiti u južno-sirijskom području.

Kad govorimo o teologiji Q, tada govorimo prije svega o kristologiji. Isusova

smrt u Q odgovara sudbini proroka (Q 11,49-51; 13,34s). Naslovi »Mesija/Krist« ne dolaze u ovom dokumentu, a naslov »Sin Božji« valja shvatiti mesijanski (Q 3,22; 4,3.9). Isus je predstavljen kao navjesticitelj riječi, glasnik Božji. Veće značenje poprima naslov »Sin čovječji« koji je došao i koji dolazi, ali tek u konačnoj Q redakciji gdje je zemaljski »Sin čovječji« poistovjećen s onim koji dolazi, osobito sa sucem koji sudi ognjem. Time postaje Isusov navještaj riječju eshatološki relevantan. Za *povijest spasenja (Heilsgeschichte)* važna je blizina kraljevanja Božjeg koja zbog Židovskog rata ima baš eshatološke posljedice u nadi u skori dolazak (Naherwartung; usp. Q 17,23-37).

Uz Markovo evanđelje Q spada među najvažnije izvore za pitanje o povijesnom Isusu. Naravno da su tradicije prerađene i nadopunjene u procesu predaje i u konačnoj redakciji, ipak *jezgru* Isusovog navještaja čini poziv na ljubav prema neprijateljima (Q 6,27s.35c-d.36).

Q je važan za prikazivanje povijesti ranog (judeo-)kršćanstva uz pavlovsku, sinoptičku i ivanovsku liniju jer omogućuje pristup povijesti i teologiji ranog palestinskog Isusovog pokreta.

3.) Što se tiče kritičkih znakova u tekstu valja napomenuti da je po konvenciji IQP-a određeni Q tekst označen s Q i s odgovarajućim mjestom iz Lukinog evanđelja. To ne znači da je Q tekst identičan s Lukinim tekstom. Npr. Q 3,17 odgovara tekstu Q koji je rekonstruiran iz Mt 3,12 i Lk 3,17.

4.) S obzirom na grčki tekst i njegov prijevod na njemački osim kritičkog izdanja Q teksta nalazimo, kako već rekossmo, paralele iz Tominog evanđelja s njemačkim prijevodom. Riječ je o tri grčka papira (P. Oxy. 1, 654 i 655). Izreke koje inače nalazimo samo u koptskom prijevodu toga evanđelja (Nag Hammadi Codex

II,2) donesene su samo u njemačkom prijevodu (usp. *Synopsis quattuor Evangeliorum*¹⁵1996., 517-546. i *Nag Hammadi Deutsch* 1, 164-181.). Grčki tekst paralela iz Markovog evanđelja citiran je po N-A27.

5.) Bilješke uz rekonstrukciju teksta kritičkog izdanja Q napravio je P. Hoffmann. Držeći se *teorije o dva izvora* Q rekonstrukcija IQP-a polazi od tekstualnih cjelina koje su zajedničke Mateju i Luki. Pretpostavka je da su obojica imala Q tekst na grčkom, no, razlike upućuju i na različita tumačenja; možda je riječ o različitim recenzijama (QMt, QLk). U većini slučajeva razlike upućuju na redakcijski rad evanđelista. U razlike spada i *položaj* izreka unutar pojedinog evanđelja. Odlučujuće za rekonstrukciju cjelovitoga Q teksta je da obojica evanđelista daju prepoznati da je Q redakcija pojedine izreke sastavila u govorne kompozicije s jasno tematski prepoznatljivim težištima. U prijevodu je ovaj kompozitorski angažman naznačen naslovima pojedinih cjelina. Pojedinačna rekonstrukcija i poredak pojedinih izreka u Q posljedica su velikog slaganja unutar IQP-a. Usprkos tomu ove bilješke informiraju o tekstualnim varijantama u kojima se J.M. Robinson, P. Hoffmann i J.S. Kloppenborg Verbin razlikuju od odluka IQP-a.

6.) Konkordancija, kako kažu autor J.S. Kloppenborg Verbin i P. Hoffmann koji ju je prilagodio njemačkom prijevodu (usp. str. 147.), donosi samo značajni Q rječnik i ne sadrži član, prijedloge, čestice, osobne i odnosne zamjenice. Masnim tiskom označena su mjesta na kojima ista riječ stoji i kod Mateja i kod Luke i time spada u sigurni Q rječnik.

7.) Bibliografija obuhvaća desetak stranica i donosi izdanja teksta, studentska izdanja *Critical Edition of Q*, dokumente Q: rekonstrukcije Q kroz dva stoljeća

istraživanja evanđelja, bibliografije i drugu citiranu literaturu. Skraćenice su načinjene po SCHWERTNER, S.M., *Internationales Abkürzungsverzeichnis für Theologie und Grenzgebiete*, Berlin – New York²1992.

Pium desiderium: da ovo studijsko izdanje izvora Q bude što prije prevedeno na hrvatski i time dostupno svima kojima je stalo do sinoptičkog problema.

Mario Cifrak

A. P. und A. H. HÜTTERMANN, *Am Anfang war die Ökologie, Naturverständnis im Alten Testament, (Na početku bijaše ekologija, Razumijevanje prirode u Starom zavjetu)*, Verlag Antje Kunstmann. (Nedostaje godina objavljenja). Priказ u »Das Beste« od ožujka 2003. godine svjedoči za nedavno objavljene. Autor knjige A. P. Hüttermann je profesor za šumsku botaniku i tehničku mikologiju u Göttingenu. Knjigu je sastavio zajedno sa svojim sinom kemičarom dr. A. H. Hüttermannom.

Djelo sadrži samo izdaleka povezana ali aktualna pitanja i probleme kako u Bibliji tako i u suvremenom svijetu svjesnom utjecaja, ugroženosti i posljedica prirodnih potencijala, rezervi, iscrpljivanja kako za čovjeka i druga živa bića, biljni svijet i stvorenja u prirodi.

Tako knjiga obrađuje desetak suvremenih tema o prirodi i njezinim izvorima, granicama stvorenja i suživota životinja i ljudi od običnog svakodnevnog ophođenja pa do religioznog okvira ponašanja, prava

i etike. Prvo autori iznose kratki uvod u povijest židovskih biblijskih spisa. Ipak on u obradi pojedine teme polazi direktno od samih tekstova što znači nepoštivanje povijesno kritičke metode nastanka biblijskih knjiga, zaobilazi ondašnje životno ozračje i druge egzegetske metode, pravila i pomagala tako da se stručnjak iz drugih nebiblijskih područja ipak ne smije direktno i bez hermeneutske pretpostavke služiti Biblijom kao osnovnim tekstom daljnjih istraživanja. Valja izbjegavati takav pristup da se ne upadne u biblijski fundamentalizam ili eklektizam nekih biblijskih mjesta čiji izbor diktira suvremena problematika. Odmah u drugoj temi autori govore o patrijarsima Noi, Jakovu i egipatskim zlima. Bave se i osvjetljaju proroštvo i stvarnost Obećane zemlje. Nadalje posvješćuju korištenje zemlje. Naglašavaju zaboravljenu važnost održavanja ekoloških pravila koja moderno privređivanje i profitabilnost prešućuju. Učenjaci i razni državni savjetnici s pravom se zalažu za već Bibliji poznato izlaganje »Što se smije jesti?« Knjiga obrađuje uvijek aktualno pitanje u vezi vode i potrebne higijene. Autori izlažu neizostavno pitanje biblijsko-židovskog svijeta o majkama i djeci, odnosno »Kako nastaje čovjek?« Osobito je aktualna tema očuvanja prirodnih resursa i zdravog okoliša. Autori otkrivaju svijest židovske brige o zdravlju, prehrani i suživotu. Nisu izostavljeni ni drugi narodi i njihove kulture jer i oni su posjedovali i razvijali biološku svijest i znanje. Poneko iskustvo i sigurno poznavanje nažalost se izgubilo. I dobro je pored povijesno-vjerskog iskustva i svjedočanstva biti osjetljiviji i za prirodu nižih stvorenja ali i ona čovjeku ravna da bi se mogao razviti život u punini kvalitete. U dodatku još slijedi tablica biološkog poznavanja kod Židova. Autori su prikupili opsežan popis povijesne, teološke i stručne literature o toj su-